

מגמות ותמורות בפילנתרופיה היהודית-אמריקאית בשנים 2000-2015¹

חנה שאול בר ניסים

הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית היא אחד ממקורות התמיכה במדינת ישראל ובמוסדותיה החל מאמצע המאה ה-20. במהלך השנים היו תרומותיה של יהדות ארצות-הברית לישראל מוקד עניין לחוקרים. אלה בחנו היבטים היסטוריים-חברתיים של הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית והתעמקו בהקמתן של הפרציות היהודיות ושל המגבית היהודית המאוחדת.² מהמחקרים האלה התברר כיצד המאמצים לגייס את המשאבים ולחלק אותם למטרות בישראל רוכזו בכמה מוסדות מרכזיים והובילו קבוצות שונות בקהילה היהודית לפעולה משותפת.³ הניסיון המחקרי לאפיין את התפתחות הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית הוביל ליצירתו של גוף ידע היסטורי-ארגוני שכולל מידע רב על נסיבות התפתחותה של המערכת אך לא על התנאים שהובילו לשינויה.

בעשורים האחרונים חוותה יהדות ארצות-הברית שינויים משמעותיים בהרכב הדמוגרפי, האתני, הדתי והתרבותי של חבריה – שינויים שכרוכם מתוארים בעבודת המחקר הנוכחית – ושלחם השלכות על הקשר עם מדינת ישראל ועם החברה הישראלית. כתוצאה מהשינויים האלה התחוללו תמורות גם בפעילות הפילנתרופית של יהדות ארצות-הברית, ואלה נחקרו בעשור האחרון. המחקרים האלה עוסקים בהיבטים מבניים של המערכת הפילנתרופית במרחב המקומי והבינלאומי, ומודגש בהם כיצד המערכת הזאת מושפעת משינויים בתנאים התרבותיים, החברתיים, הכלכליים, הדמוגרפיים והפוליטיים של הקהילה היהודית-אמריקאית. חשיבות רבה מיוחסת לתמורות בבסיס התרבותי-דתי והנורמטיבי – תמורות שלהן השפעה על אופיה של הפעילות הפילנתרופית היהודית ועל מהותה של הפילנתרופיה הקהילתית.⁴ המגמה הבולטת ביותר היא המעבר ממבנה ריכוזי לעבר מערכת מבוזרת הכוללת ארגונים קהילתיים, ארגוני ידידים, ארגונים המשמשים כצינורות להעברת כספים וקרנות פרטיות הפועלים במקביל בתוך הקהילה ומחוצה לה. המגמה הזאת מבטאת תהליכי ביזור דומים שמתחוללים בקהילה היהודית וכן תהליכים של גיוון דתי, תרבותי וחברתי. שינוי נוסף מתחולל ביעדים ובמטרות, בתחומי הפעילות ובאוכלוסיות הנהנות מתרומתה של יהדות ארצות-הברית. מהמחקרים גם עולה כי מתפתחות פרקטיקות פילנתרופיות חדשניות בקרב תורמים יהודים וארגונים יהודיים שעיקרן הוא קשר ישיר עם הארגונים הנהנים, דרישות לשקיפות ולדיווחיות ועניין גובר באימפקט ובתשואה החברתית של תרומותיהם.⁵

בעשור האחרון נעשו כמה ניסיונות להעריך את היקף התרומות לישראל ואת השינוי בהיקף הזה לאורך זמן. פלייש וששון⁶ הגיעו למסקנה שההיקף השנתי הממוצע של התרומות, בערכים ריאליים, עלה מ-1.05 מיליארד דולר ב-1975 ל-2.05 מיליארד דולר ב-2007. מסקר שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בישראל עולה שסך התרומות לישראל מרחבי העולם נמצא במגמת עלייה. למשל, בשנים 2014-2016 עלה היקף התרומות לישראל מ-2.6 מיליארד דולר ל-2.91 מיליארד דולר.⁷ במקביל זוהתה עלייה במספר הארגונים בישראל המקבלים תרומות מיהדות ארצות-הברית על אף שחלה ירידה במספר התורמים האינדיווידואליים.⁸ למרות זאת, המידע על התמורות בפילנתרופיה היהודית-אמריקאית עדיין אינו מלא, ולכן אינו משקף במלואם את השינויים שהתחוללו בדפוסי הנתינה ואת המשמעויות שלהם ליחסים בין יהדות ארצות-הברית לבין מדינת ישראל והחברה הישראלית. יתר על כן, קיים ידע מוגבל על המשימות ועל היעדים הנוכחיים של ארגונים יהודיים-אמריקאיים כלפי ישראל ובישראל. בפרק זה ישנה לראשונה התייחסות לסוגיות האלה. הוא מבוסס על ממצאים ראשוניים ממחקר עתיר נתונים שבו מנותחים מענקים הגבוהים מחצי מיליון דולר שהעניקו ארגונים יהודיים-אמריקאיים בשנים 2000-2015. באמצעות ניתוח השוואתי של המענקים האלה, של הארגונים המעניקים אותם ושל הארגונים המקבלים נחשפות מגמות עכשוויות בנתינה היהודית-אמריקאית לישראל, ומתגלים שינויים שהתחוללו בדפוסי הנתינה בעשורים האחרונים.

המחקר מבוסס על איסוף ועל ניתוח של נתונים כספיים וארגוניים שנעשו בעבור קרנות פרטיות, קרנות קהילתיות, ארגוני ייעוץ לפילנתרופים (Donor Advised Funds), ארגוני ידידים, ארגונים ללא מטרת ריווח העוסקים בהספקת שירותים, בשתדלנות וארגוני דת. לצורך המחקר הזה, ארגון הוגדר יהודי אם הקימו אותו אדם או משפחה או קבוצה שמגדירים את עצמם יהודים או שיש להם רקע אישי יהודי. הממצאים המוצגים בפרק הזה מבוססים על דפוסי הנתינה של 1,235 ארגונים יהודיים בארצות-הברית שהעבירו מענקים הגבוהים מחצי מיליון דולר למטרות ישראליות. בסך הכול נאסף ונותח מידע על 21,062 מענקים בשווי כולל של 46.3 מיליארד דולר (מותאמים ל-2015)⁹ בשנים 2000-2015. הניתוח התמקד במספר המענקים ובהיקפם לאורך תקופת המחקר, במאפייני הארגונים מחלקי המענקים, במקבלי המענקים ובפיזור הגיאוגרפי של הנתינה.

פילנתרופיה קהילתית אמריקאית בראי הזמן

חשוב להכיר את השינויים שהתחוללו בזירה הפילנתרופית האמריקאית, שכן אלה השפיעו על התפתחותם ועל התעצבותם של מוסדות הפילנתרופיה היהודיים בארצות-הברית. בהקשר הזה יש לציין שהשפעת הסכיבות המקומיות על הארגונים הפילנתרופיים הקהילתיים היא הרבה יותר משמעותית מהשפעותיהן של סכיבות לאומיות או בינלאומיות.¹⁰ מתברר שהקמתם של הארגונים הפילנתרופיים הקהילתיים בקהילות השונות בארצות-הברית קשור למספרם הרב של הארגונים שפעלו בתחום של שירותי הרווחה והחברה.

הצרכים המרובים הם שהולידו את הגופים הרבים העוסקים בגיוס משאבים.¹¹ הארגונים האלה, כמו ארגוני ה-United Way והפדרציות היהודיות, היו מספיק כוללניים כדי להפוך למרכזיים בקרב הקהילות, וזאת בניגוד לארגונים פילנתרופיים אחרים שהתמחו באוכלוסיות ספציפיות או בתחומים מסוימים. במודל הזה של ארגונים פילנתרופיים גדולים וכלליים היו טמונים יתרונות לארגונים הנתרמים, לתורמים ולמקבלי השירותים, ולכן קהילות שונות אימצו אותו בהרחבה.¹²

בשנות ה-70 של המאה הקודמת היו מי שהטילו ספק באפקטיביות של הארגונים הפילנתרופיים הקהילתיים, ונשאלו שאלות בנוגע למשמעויות של הדומיננטיות שלהם ביחסיהם עם הסוכנויות התלויות בהם ובנוגע לארגונים שאינם נהנים מחלוקת המשאבים שלהם.¹³ כתוצאה מכך – ומסיבות נוספות – צמחו ארגונים פילנתרופיים נוספים, והתחום הפך לתחרותי. מגמות דומות התרחשו בקרב הקהילה היהודית-אמריקאית. נוסף על כך הלכה והתערערה מערכת הפדרציות היהודיות בהיבטים רבים ובהם מקורות הסמכות, תהליכי קבלת ההחלטות (בין היתר בנוגע לקביעת סדרי העדיפויות), אופי המנהיגות, והמבנה של מנגנוני הגיוס וחלוקת המשאבים. במקביל נצפתה צמיחה של ארגונים הפועלים למען צדק כלכלי וחברתי כמו ארגונים שונים העוסקים במימון סוגיות של איכות הסביבה, זכויות נשים וזכויות מיעוטים.¹⁴

לדוגמא, באותה העת נוסדה והתפתחה הקרן החדשה לישראל (New Israel Fund). זו הוקמה ב-1979 כדי לקדם תחומים שונים בישראל שלא קיבלו מענה ראוי מהפדרציות היהודיות ומהמגבית היהודית המאוחדת. בין היתר היא מחלקת מענקים לארגונים המזוהים עם השמאל הפוליטי בישראל.¹⁵ מגמות מאוחרות יותר כללו צמיחה משמעותית במספרם של גופים פילנתרופיים כמו קרנות פרטיות וארגוני ידידים. התוצאה של כל אלה הייתה הגברת התחרותיות בתחום הפילנתרופיה היהודית. כך, למשל, בשנים 1996-2002 נוסדו בין 2,500 ל-9,000 קרנות פרטיות, שההון המשוער שלהן נע בין 24 ל-30 מיליארד דולר.¹⁶

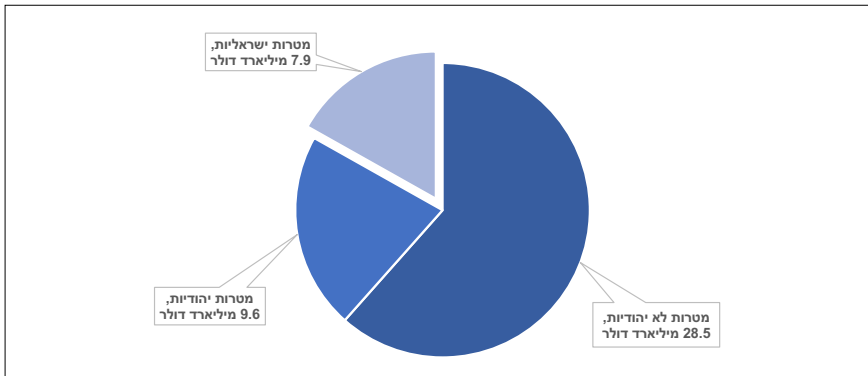

תרשים 23: המערכת הפילנתרופית היהודית-אמריקאית

תרשים 23 ממחיש את המבנה המורכב של המערכת הפילנתרופית היהודית-אמריקאית בת זמננו – מבנה שכולל ארגונים פילנתרופיים, ארגונים שנותנים מענקים ועוסקים במקביל בגיוס כספים, ארגונים המשמשים כצינור מעבר לתרומות לישראל, ארגוני ידידים ומלכ"רים העוסקים בגיוס משאבים ישירות מארגונים פילנתרופיים שונים.

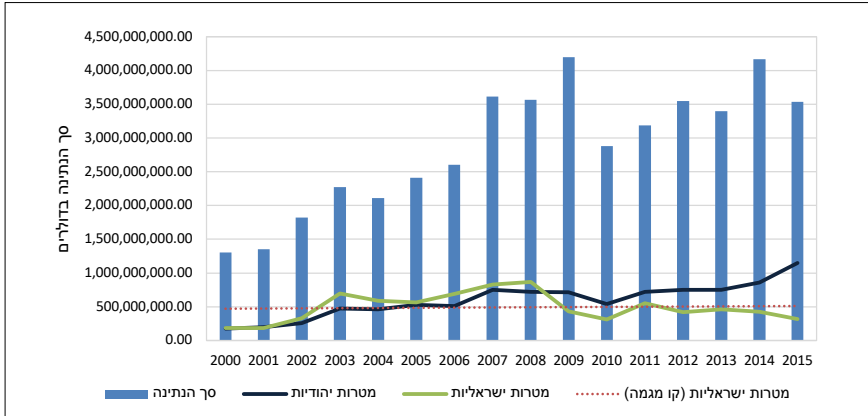
מגמות עכשוויות בנתינה היהודית-אמריקאית לישראל

מניתוח של חלוקת המענקים בשנים 2000-2015 עולה ש-62% מהם, בשווי של 28.5 מיליארד דולר, הועברו למטרות לא יהודיות; היתר התחלק בין מטרות יהודיות למטרות ישראליות. נתינה למטרות הנוגעות לקהילה היהודית הייתה 21% מסך המענקים, בשווי של כ-9.6 מיליארד דולר; נתינה למטרות ישראליות הייתה 17% מסך המענקים, בשווי כ-7.9 מיליארד דולר. תרשים 2 ממחיש לאילו מטרות ניתנו המענקים.

תרשים 24: פילוח המענקים לפי מטרה

מהמחקר עולה כי ישנו גידול בסך הכספים שתורמים ארגונים יהודיים אמריקאיים לכלל המטרות. בתרשים 25 מוצגים השינויים משנה לשנה בהיקפי הנתינה לכלל המטרות. בתוך 15 שנים עלה סך התרומות מארגונים יהודיים מ-1.3 מיליארד דולר (בשנת 2000) ל-3.53 מיליארד דולר (ב-2015). מדובר בצמיחה בשיעור של 171% בסך כספי התרומות. הגידול הזה מרשים במיוחד על רקע הצניחה החדה בסך 1.3 מיליארד דולר שנרשמה בין 2009 ל-2010 בעקבות המיתון הכלכלי שהחל בשנת 2008. העלייה הזאת בהיקף התרומות מבטאת צמיחה בנתינה היהודית למען השמירה על ההמשכיות היהודית (הידועה גם כ- Jewish continuity) והיא כוללת, בין היתר, מתן מענקים לתוכניות לחיזוק הקשר עם ישראל כמו פרויקט תגלית. המענקים האלה באים לידי ביטוי בעלייה המשמעותית בהקצאת התרומות בשנים 2000-2003 שהן השנים הראשונות של הפרויקט. אשר לנתינה למטרות ישראליות, מתרשים 25 עולה שהייתה עלייה מתונה יחסית בשנים 2000-2015 בשיעור של 72% מסך התרומות.

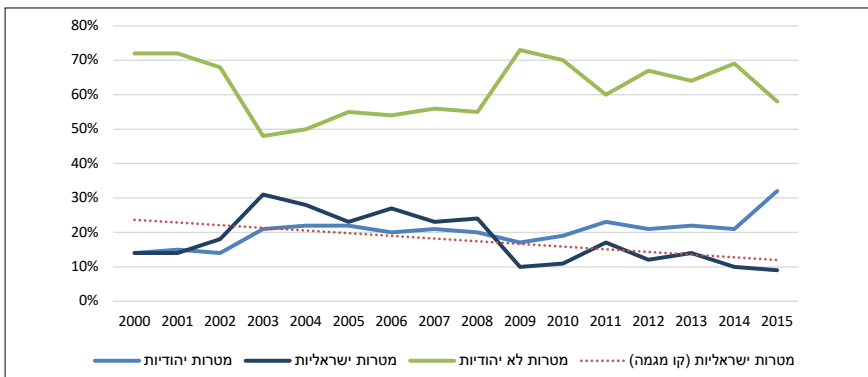

תרשים 25: סך התרומות השנתיות של ארגונים יהודיים

הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית למען ישראל

מהנתונים שהוצגו עד כה בולטת העובדה שהפילנתרופיה היהודית-אמריקאית מוקדשת בעיקר לארגונים שממוקמים בארצות-הברית, גם אם פעילותם היא לעיתים חוצת גבולות. מתוך סך כל מענקי הפילנתרופיה שחולקו בין שנת 2000 לשנת 2015 – בסך 46.3 מיליארד דולר – כ-42 מיליארד דולר הועברו לארגונים שנמצאים בארצות-הברית. לעומת זאת, רק כ-3 מיליארד דולר הועברו ישירות לישראל והשאר, פחות מ-1.5 מיליארד דולר, נתרם לארגונים הנמצאים במדינות אחרות. הריכוז בהעברת הכספים לארגונים אמריקאיים משמעותי להבנת המבנה הנוכחי של הפילנתרופיה היהודית ותמיכתה במטרות ישראליות באמצעות ארגונים הממוקמים בארה"ב.

מניתוח הנתונים עולה כי החלק היחסי המוקצה לישראל מתוך סך כל התרומות הולך וקטן בהשוואה לחלקים המוקצים למטרות יהודיות ולא יהודיות בארה"ב ובמדינות אחרות. בתרשים 26 מוצגת הירידה בחלק היחסי המוקצה למטרות ישראליות.

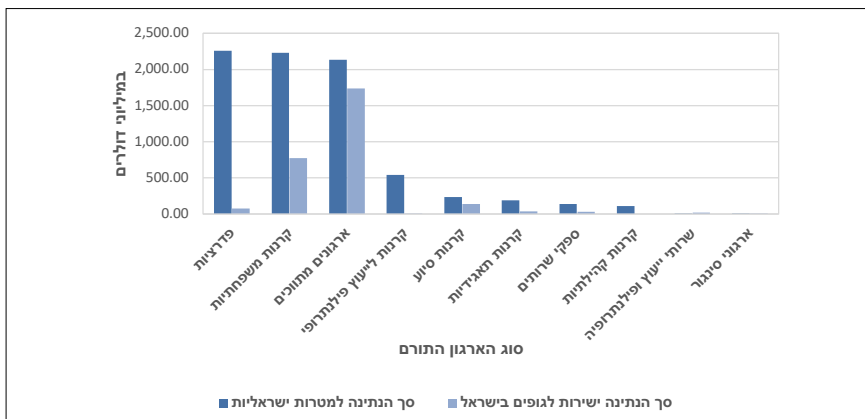

תרשים 26: נתינה למטרות ישראליות, יהודיות ולא יהודיות בפילוח שנתי

מהתרשים עולות כמה מגמות. ראשית, כפי שכבר צוין, לאורך פרק הזמן שנבדק במחקר בולטת העובדה שחלקה היחסי של הנתינה למטרות ישראליות נמצא במגמה ירידה, ולעומת זאת, ישנה עלייה בחלק היחסי של הנתינה למטרות יהודיות. אשר לשווי הכולל של התרומות, בין 2001 ל-2008 חלה עלייה משמעותית בהיקפי הסכומים שנתרמו למטרות ישראליות. קפיצות משמעותיות נרשמו בשנים 2003 ו-2006-2008. הקפיצות האלה משקפות אירועים מדיניים וביטחוניים משמעותיים שהתרחשו באותן השנים כמו מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 ומאוחר יותר מבצע "עופרת יצוקה"¹⁷. בתקופה שלאחר מכן, בשנים 2009-2010 ישנה ירידה בשווי הכולל של המענקים הגדולים, וזאת בשל השלכותיו של המיתון הכלכלי (2008). נראה שלאחר המיתון הכלכלי חלה האטה בהזרמת התרומות לישראל, וחלה ירידה בחלק היחסי של הנתינה לישראל בהשוואה למטרות אחרות, מלבד עלייה נקודתית בהעברת תרומות לסיוע בהתמודדות עם השריפה ביערות הכרמל בדצמבר 2010. הנתונים מצביעים שמבצעים צבאיים שנערכו בעזה בשנים 2012 ו-2014 לא הובילו לצמיחה בהיקף התרומות. המגמה הזאת משקפת, בין היתר, את הביקורות על הניהול הכושל של כספי התרומות להספקת צורכי העורף כפי שנחשף בעקבות מלחמת לבנון השנייה. הניהול הכושל הזה עורר, בין היתר, דיון ציבורי על החוסן החברתי של העורף האזרחי.¹⁸ מתוך כלל הנתינה למטרות ישראליות במהלך 15 השנים שנבחנו – בסך של כ-8 מיליארד דולר – חלק הארי של המענקים הועבר כאמור לארגונים הפועלים בארצות-הברית ועוסקים במטרות וביעדים הנוגעים לישראל. היתרה – בסך 2.8 מיליארד דולר – הועברה ישירות לארגונים שממוקמים בישראל.

הפדרציות היהודיות הן עדיין הגוף הארגוני הבולט ביותר בנתינה למטרות ישראליות: בין שנת 2000 ל-2015 הן העבירו למטרות האלה במצטבר 2.25 מיליארד דולר. מהנתונים האלה גם עולה מרכזיותן של הקרנות המשפחתיות: אלה תרמו למען מטרות ישראליות כמעט כמו הפדרציות היהודיות: 2.22 מיליארד דולר. הקבוצה השלישית בגודלה בתרומות גדולות למטרות ישראליות כוללת את ארגוני הידידים, ארגונים המשמשים צינורות להעברת כספים, וארגוני גג שהעבירו תרומות בסך 2.13 מיליארד דולר. הקבוצה הרביעית בגודלה כוללת תורמים פרטיים שמעבירים את תרומותיהם באמצעות קרנות ליעוץ פילנתרופי כמו ה-Jewish Communal Fund. סך התרומות שהם העבירו למטרות ישראליות באותן השנים הגיע ל-540 מיליון דולר. בתרשים 27 מוצגת הנתינה למטרות ישראליות והנתינה הישירה לארגונים בישראל לפי סוג הארגון התורם.

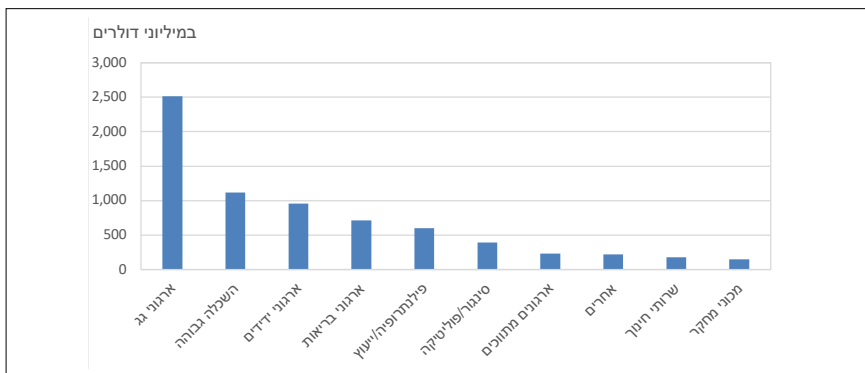
תרשים 27 ממחיש היבט חשוב נוסף בנוגע לקבוצת הארגונים התורמים ישירות לגופים בישראל: מבין הסוגים השונים של הארגונים הפילנתרופיים בולטים במיוחד ארגוני המעבר (המתווכים) שהעבירו תרומות בסך של כ-2 מיליארד דולר. אחריהם בפער ניכר מצויות הקרנות המשפחתיות שהעבירו תרומות בסך של כ-700 מיליון דולר. היתרה מתוך 2.8 מיליארד הדולר שהועברו לישראל נחלקת בין שאר סוגי הארגונים.

תרשים 27: נתינה למטרות ישראליות בחלוקה לפי הארגון התורם

ארגונים מקבלי מענקים העוסקים במטרות ישראליות

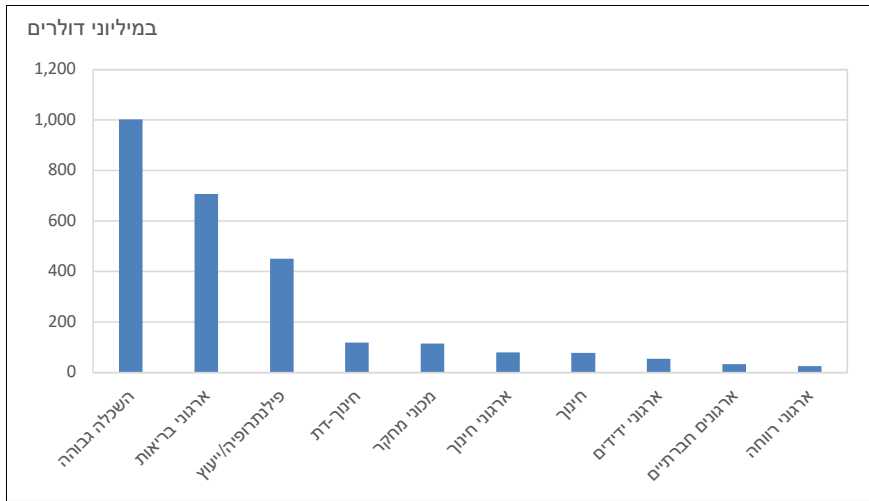
כאמור, ארגונים יהודיים-אמריקאיים מחלקים את מרבית המענקים לארגונים הנמצאים בארצות-הברית ועוסקים במטרות ישראליות וכן הם מעבירים מענקים ישירות לארגונים הנמצאים בישראל. תרשים 28 מציג את הנתינה בחלוקה לפי ארגונים מקבלים בארצות-הברית העוסקים במטרות הקשורות לישראל.

תרשים 28: נתינה לארגונים בארצות-הברית בעבור מטרות ישראליות לפי סוג הארגון המקבל

אלה הם תחומי העיסוק (בסדר יורד) של מקבלי המענקים העיקריים מקרב הארגונים הנמצאים בארצות-הברית: ארגוני גג כמו הפדרציות היהודיות של צפון אמריקה (אלה קיבלו תרומות בסך 2.5 מיליארד דולר), גופי השכלה גבוהה, ובראשם אוניברסיטאות אמריקאיות (אלה

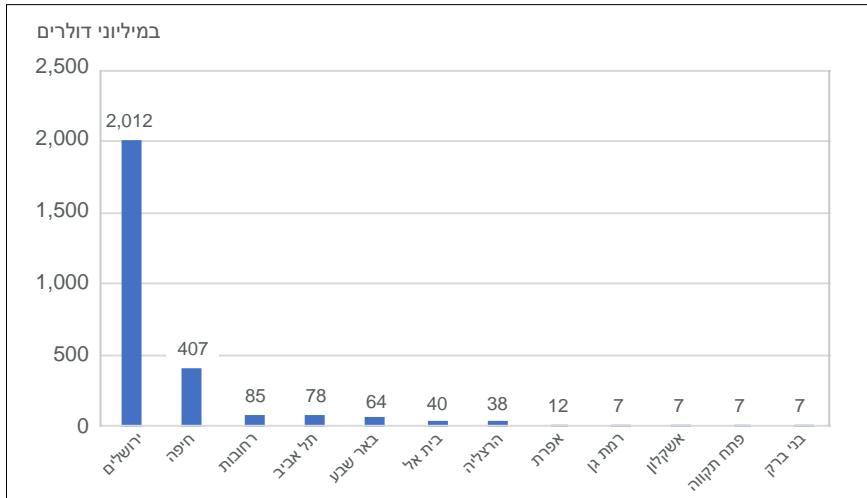
קיבלו תרומות בסך 1.11 מיליארד דולר בעבור תוכניות אקדמיות שעוסקות בישראל) וארגוני ידידים התומכים בארגונים בישראל (אלה קיבלו תרומות בסך כמיליארד דולר). אלה הם הארגונים הפועלים בישראל שקיבלו ישירות מענקים מהגופים הפילנתרופיים בארצות־הברית: מוסדות השכלה גבוהה (תרומות בסך כמיליארד דולר), ארגונים המספקים שירותי בריאות (תרומות בסך 706 מיליון דולר), קרנות פילנתרופיות וארגונים המעודדים פילנתרופיה בישראל (תרומות בסך 460 מיליון דולר), ארגונים העוסקים בחינוך דתי כמו ישיבות ומוסדות אחרים ללימוד תורה (תרומות בסך 119 מיליון דולר). בתרשים 29 מוצגים את הארגונים הבולטים המקבלים מענקים בישראל.

תרשים 29: הארגונים העיקריים בישראל שמקבלים תרומות ישירות מגופים פילנתרופיים בארצות־הברית

כשכוחנים אילו אזורים בישראל הם הנהנים העיקריים מהתרומות של הגופים הפילנתרופיים בארצות־הברית בולט מאוד חלקן של הערים הגדולות. במקום הראשון ניצבת ירושלים (2 מיליארד דולר), ואחריה באות חיפה (400 מיליון דולר), רחובות (85 מיליון דולר), תל־אביב (78 מיליון דולר) ובאר־שבע (65 מיליון דולר). הפיזור הגיאוגרפי הזה עולה בקנה אחד עם חלקם הדומיננטי בקבלת התרומות של המוסדות להשכלה גבוהה ושל בתי החולים שמצויים בערים האלה. כמו כן משקף הפיזור הזה את העובדה שהסניפים המקומיים של הגופים הפילנתרופיים עצמם ממוקמים בערים האלה. עם זאת מהנתונים עולה שמהנתינה הישירה נהנים גם גופים המצויים באזורי ספר ועימות כמו קריית־שמונה ושדרות. תרשים 30 משקף את הפיזור הגיאוגרפי של הגופים בישראל שקיבלו סיוע פילנתרופי ישיר מגופים יהודיים בארצות־הברית.

תרשים 30: הפיזור הגיאוגרפי של התרומות ברחבי ישראל

מתרשים 30 יכול להיווצר רושם שהתרומות לא מגיעות ליישובים המצויים מעבר לקו הירוק. האמת היא שהתרומות מגיעות גם לשם – אך בסכומים שקטנים מחצי מיליון דולר. במילים אחרות: המפה אינה "רגישה" במידה מספקת. היעדר הנתונים על התרומות שמגיעות לשטחים מצביע על החשיבות שבבחינת תרומות שקטנות מחצי מיליון דולר ועל הצורך לתעד נתונים נוספים ו"תחנות מעבר" נוספות לתרומות המיועדות לארגונים הפועלים מעבר לקו הירוק בתחומים שונים ובקרב אוכלוסיות שונות.

דיון ומסקנות: הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית למען ישראל

הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית נמצאת זה כמה עשורים בתהליכי התפתחות ושינוי. השינויים העיקריים הם מבניים ונוגעים למאזן הדינמי שבין היקף הפעילות הפילנתרופית של ארגונים פרטיים לבין היקף הפעילות של ארגונים פילנתרופיים קהילתיים. העשורים האחרונים התאפיינו בכולטות של ארגונים פרטיים כמו קרנות משפחתיות ותאגידיות וקרנות לייעוץ פילנתרופי המייצגות את המניעים ואת השאיפות של קבוצה קטנה של תורמים. בו בזמן אנחנו עדים לקיטון בתפקידיהם ובהיקפי הפעילות של ארגונים קהילתיים העוסקים בגיוס משאבים מכמה קבוצות סוציו-אקונומיות בקהילה. הקיטון הזה בא לידי ביטוי בעלייה המתונה בהיקף של העברות הכספים לישראל לאורך זמן וכן בשינויים באסטרטגיה שלפיה מחולקים הכספים בישראל.¹⁹ כניסתם של גורמים חדשים כמו ארגוני ירדים והגידול במספר הקרנות הפרטיות היהודיות השפיעו על נתיבי הזרימה של תרומות פילנתרופיות לישראל. קרנות משפחתיות וקרנות ייעוץ פילנתרופיות הפכו לכולטות יותר

בזירת הפילנתרופיה היהודית, ואילו הפדרציות היהודיות נאלצו להתאים את עצמן למציאות הזאת הן מבחינת גיוס המשאבים והן מבחינת חלוקתם ליעדים חדשים.

נוסף על כך ישנן מגמות כלליות יותר בקהילה הפילנתרופית האמריקאית – בעיקר התפתחותן של פרקטיקות פילנתרופיות המקדמות מעורבות רבה של התורמים ומציבות בפני הארגונים הנהגים דרישות מחמירות לשקיפות. הפרקטיקות האלה הביאו לשינויים בתהליכי הענקת המענקים לארגונים מקומיים ובינלאומיים לצד אימוצה של גישה ביקורתית כלפי מדיניות ישראל וכלפי החברה הישראלית בקרב הארגונים הפילנתרופיים השונים.²⁰ לתהליכים האלה יש השלכות על היקפן ועל יעדיהן של התרומות הפילנתרופיות היהודית המועברות לישראל.

מכיוון שהאמר הזה עסק רק במענקים בסך חצי מיליון דולר ויותר, הוא משקף תמונה חלקית בלבד של מהות המאמץ הפילנתרופי למען ישראל. יתר על כן, המחקר הזה לא כלל מענקים שהעניקו ארגוני דת, ובהם בתי כנסת, תרומות שאינן מוכרות לניכוי מס ותרומות בלתי פורמליות הכוללות העברות כספים בין יחידים. יש לתת את הדעת על כך כשמנתחים את המשמעות של היקף התרומות הגדולות שהוענקו בשנים 2000–2015. דיון מקיף יותר יתאפשר בעתיד הקרוב כאשר יהיו בידינו הנתונים המלאים על כלל התרומות מארגונים יהודיים.

מהמחקר הזה עולה שישנה עלייה בהיקף התרומות הגדולות מארגונים יהודיים לכלל המטרות. היקף התרומות השנתיות כמעט שילש את עצמו בתוך 15 שנים. העלייה הזאת משתקפת בנתינה לכל המטרות, ובמיוחד בנתינה למטרות יהודיות. עם זאת יש לתת את הדעת לכך שהעלייה נראית משמעותית במיוחד כיוון שסכום התרומות בשנה הראשונה שנמדדה – שנת 2000 – לא היה גבוה. מהממצאים גם עולה שהייתה עלייה מתונה בלבד בהעברות הכספים למטרות ישראליות, וכי ההעברות האלה הואטו לאחר 2008. המגמה הזאת משקפת שינויים בהלך הרוח היהודי-אמריקאי לאחר מאמצי הגיוס האינטנסיביים במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה". כמו כן היא משקפת את ביקורות התורמים על מוכנות העורך ועל השימוש שנעשה בכספם של פילנתרופים יהודיים.²¹

עיקרה של הנתינה היהודית-אמריקאית חוצת הגבולות מוכוון לישראל, ורק חלק קטן ממנה מיועד למדינות אחרות. עם זאת, אף שישראל עדיין תופסת מקום חשוב בנתינה היהודית הכוללת, הרי שלאחר 2008 אנחנו עדים למגמה מעניינת של האטה בנתינה למטרות ישראליות ושל הפחתת החלק היחסי של הנתינה למטרות ישראליות. למרות ההאטה הזאת התמיכה רבת השנים בישראל עדיין נמשכת גם היום ובאה לידי ביטוי בקיומה של מערכת מורכבת וסבוכה של ארגונים פילנתרופיים, של ארגונים המשמשים צינורות להעברת כספים ושל הארגונים המקבלים את התרומות – הן בארצות הברית והן בישראל – שפועלים ביחד להעברת התרומות הפילנתרופיות למען מטרות ויעדים בישראל. תוכנה נוספת שעולה מהמחקר היא שרוב המענקים הגדולים, הן מבחינת מספרם והן מבחינת היקפם, מוענקים לארגונים הנמצאים בערים גדולות בישראל. הממצא הזה עולה בקנה אחד עם הנתונים על סוג הארגונים המקבלים את התרומות, ובהם מוסדות

להשכלה גבוהה, מוסדות המספקים שירותי בריאות וקרנות פילנתרופיות מקומיות שלרוב מייצגות את האינטרסים של התורמים היהודים-אמריקאים בארץ.

מבחינת הנתונים העולים מהמחקר הזה מתברר שהפילנתרופיה היהודית-אמריקאית למען ישראל משקפת תהליכים רחבים יותר המתקיימים בקרב הקהילה היהודית בארצות-הברית ובכלל זה בארגונים ללא מטרת רווח וארגונים פילנתרופיים. בין היתר מדובר ברצונם של התורמים להפגין מעורבות ישירה בעשייה הפילנתרופית. יתר על כן, שינויים דמוגרפיים, כלכליים, דתיים ותרבותיים המתוארים בפרקים שונים של עבודת מחקר זו משפיעים על הקשר של יהדות ארצות-הברית עם ישראל וכתוצאה מכך גם על הדפוסים המאורגנים של הזרמת התרומות מהקהילה היהודית למען ישראל. לכן העברת התרומות לישראל מבטאת באופן ישיר את המבנה ההולך ומשתנה של הקהילה היהודית-אמריקאית ואת הקשר שלה – שהולך ומשתנה גם הוא – עם הקהילה הישראלית. כמו כן משקפת הנתונה הזאת של היהודים האמריקאים מגמות של שינוי רחב יותר בדפוסי הפילנתרופיה של כלל תושבי ארצות-הברית – דפוסים שמשפיעים על הפילנתרופיה היהודית-אמריקאית.

שער שני

תרומתה של יהדות ארצות הברית
לביטחון הלאומי של ישראל

רכיבי הביטחון הלאומי של מדינת ישראל

מיכל חטואל-רדושיצקי

המושג "ביטחון לאומי" זכה להתייחסויות רבות בדיונים אקדמיים ומדיניים מאז מלחמת העולם השנייה ועד ימינו אלה. בעבר, בעיקר בעידן המלחמה הקרה, המושג התייחס לרכיבים צבאיים בלבד, וכל נושא שלא כלל רכיבים אלה קוטלג כמשני בחשיבותו.¹ למדינת ישראל, מראשיתה ועד ימינו, יש צורכי ביטחון ייחודיים, הנובעים מהיותה מדינה יהודית יחידה במזרח תיכון ערבי ומוסלמי, שמתקשה לקבל אותה כחלק אינטגרלי ולגיטימי של האזור. מציאות זו יצרה מלכתחילה אסימטריה בסיסית עם הסביבה: בגיאוגרפיה – היעדר עומק אסטרטגי; בכוח הפוליטי במערכת האזורית והבין-לאומית – מדינה יהודית אחת לעומת מספר רב של מדינות מוסלמיות וערביות; ובעוצמה הכלכלית. כדי להתמודד עם מציאות זו, נדרשה ישראל לפתח תפיסה ייחודית לבניין כוח ביטחוני ולהפעלתו, באופן שישתר את צורכי הביטחון שלה וישיג הרתעה מול יריביה. הדבר נעשה על ידי מיצוי כל נכסיה: מיצוי כוח האדם והיכולות הכלכליות; שמירה על יתרון איכותי, טכנולוגי וביטחוני; שמירת חופש הפעולה שלה באמצעות יחסי החוץ (ובתוך כך יחסים קרובים עם מעצמת העל ארצות הברית) ובאמצעות צעדים שיביאו להתקבלותה על ידי האזור – מצב שישפר מהותית את הביטחון הבסיסי שלה. המשגת הביטחון הלאומי של ישראל, על רכיביו השונים, נעשתה על ידי ראש הממשלה הראשון של מדינת ישראל, דוד בן גוריון, בשנות החמישים של המאה הקודמת. מושג "הביטחון הלאומי" הושתת על האופן שבו יש להגן על החזון הלאומי, כפי שהופיע במגילת העצמאות, דהיינו: לשמור על קיומו של הבית הלאומי של עם ישראל. לצורך כך הוגדרו העקרונות "הרתעה", "הרתעה" ו"הכרעה", ובהמשך השנים גם "הגנה", כעקרונות היסוד של תפיסת הביטחון הישראלית.²

במרוצת השנים נכתבו מחקרים ועבודות שונות בנושא עדכון תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל – רובם חסויים. מסמך "אסטרטגיית צה"ל", שגובש ופורסם בפומבי בשנת 2015, מהווה אבן דרך בהתפתחות הידע בנושא זה בצה"ל. המסמך מפרט את הממד הצבאי של תפיסת הביטחון במונחים המקובלים של הרתעה, התרעה, הכרעה, והגנה, ועם זאת, מוסיף להם נדבכים חשובים, כמו "שיתוף פעולה אסטרטגי", ובתוך כך "חיוזוק היחסים עם ארצות הברית ופיתוח קשרים אסטרטגיים עם עוד מדינות מפתח".³ נוסח מעודכן של המסמך פורסם בשנת 2018 וכולל התייחסות מורחבת לממד התודעה,⁴ תוך

ציון כי מדובר ב"מגמה המנוצלת בידי האויבים לפגוע בלגיטימציה של מדינת ישראל ובחופש הפעולה של צה"ל".⁵

בשנת 2017 פרסם המכון למחקרי ביטחון לאומי מזכר מיוחד המפרט תפיסת ביטחון לאומי מעודכנת לישראל.⁶ לפי המזכר, המדיניות הישראלית מתבססת על שמונה עקרונות, אשר מהווים תשתית לכל הניסיונות לעדכן את תפיסת הביטחון של ישראל:

1. מדינת ישראל מהווה את מימוש זכותו של העם היהודי להגדרה עצמית ולמדינה משלו. לפיכך, ישראל מחויבת גם ליהודי התפוצות, שעבורם היא משמשת מקלט לעת צרה.
2. ישראל מתנהלת על בסיס ערכים דמוקרטיים.
3. למדינת ישראל יש צורך להישען על מעצמת-על.
4. על ישראל לחתור לשלום עם שכנותיה הערביות.
5. על ישראל להפעיל מאמצי שכנוע כלפי מדינות ערביות ומדינות מוסלמיות כדי שאלו ישלימו עם קיומה.

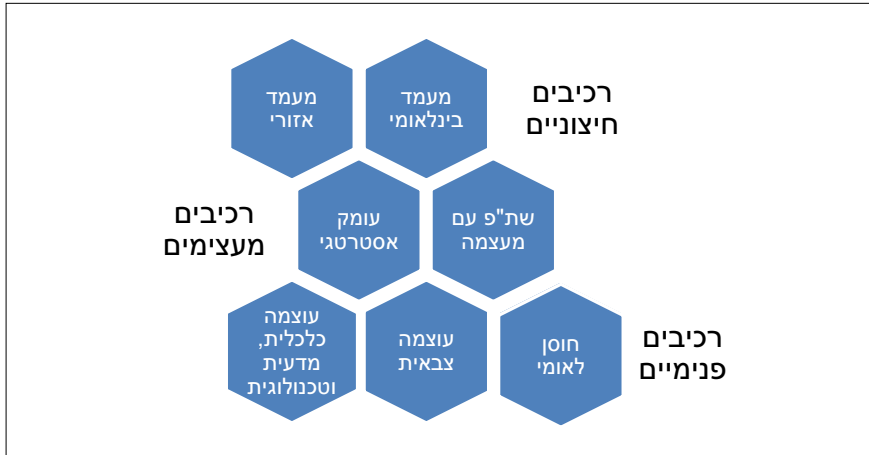
6. יש חשיבות לשמירת היתרון האיכותי והטכנולוגי של ישראל על פני אויביה.
7. הדוקטרינה הביטחונית של ישראל מיועדת לסכל כל ניסיון להביא לחיסולה, ועל כן היא מושתתת על מצרף של יסודות ("רגליים": הרתעה, התרעה, הכרעה והגנה).
8. המודל של צה"ל הינו של צבא העם, המהווה תשתית למערך המילואים. מערך זה נועד לגשר על הפער הכמותי בין גודלו של הכוח הסדיר של צה"ל ובין גודלם של הצבאות הסדירים הערביים, פער הנובע מהבדלים בגודל האוכלוסיות.

מתוך שמונת העקרונות, שניים נוגעים עקיפין או ישירות ליחסי ישראל והתפוצות וליחסים בין ישראל לארצות הברית. כך, למשל, מחויבותה של מדינת ישראל לכלל העם היהודי ולביטחונו, ולא רק לאזרחיה, נגזרת מן העיקרון שישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, בו ממומשת זכותו להגדרה עצמית. מחויבות זו נוגעת, בראש ובראשונה, לריכוז היהודי הגדול ביותר בעולם מלבד ישראל, קרי – קהילת יהודי ארצות הברית. עיקרון שני הנוגע לארצות הברית הוא הצורך שיש למדינת ישראל בתמיכתה של מעצמת-על: בעשור הראשון לקיום המדינה, עיקרון זה הוביל לברית עם צרפת. לאחר מלחמת ששת הימים רקמה ישראל ברית אסטרטגית עם ארצות הברית. "היחסים המיוחדים" עם ארצות הברית נועדו, בין השאר, להבטיח את הסיוע הצבאי והלוגיסטי לפני מלחמה, במהלכה ואחריה, וכן להבטיח תמיכה מדינית חיונית לקידום האינטרסים של ישראל.⁷ המחקר הנוכחי מושתת על התפיסה המשותפת למסמכי אסטרטגיית צה"ל (מ-2015 ומ-2018) ולמזכר המיוחד של המכון למחקרי ביטחון לאומי (מ-2017), לפיה אחד מהיעדים הלאומיים של מדינת ישראל הינו שמירת ערכיה וצביונה כמדינה יהודית ודמוקרטית וכביתו הלאומי של העם היהודי בכללותו, ולא רק של אזרחי המדינה בפועל. באשר לשאלת המחקר המרכזית, העוסקת בתרומתה של יהדות ארצות הברית לביטחון הלאומי של מדינת ישראל, המחקר מתייחס למושג הרחב "ביטחון לאומי של מדינת ישראל" על בסיס שילוב של רכיבים שפורטו במסמכים דלעיל, המפורט להלן (ראו תרשים 31):⁸

1. **עוצמה צבאית** – כפי שהיא מתבטאת בעקרונות תפיסת הביטחון המסורתיים של "הרתעה", "הרתעה", "הכרעה", ו"הגנה". העוצמה הצבאית כוללת שמירה על עליונות צבאית-טכנולוגית, שביכולתה להרתיע את אויביה של ישראל ולבסס באזור את ההכרה שישראל היא עובדה קיימת ואין אפשרות לשנותה.
2. **שיתוף פעולה אסטרטגי עם מעצמת-על** – רכיב זה, המקפל בתוכו את העיקרון של קבלת תמיכה ממעצמת-על, ניצב מאז ומתמיד בלב תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל. מערכת היחסים האסטרטגית שפיתחו ישראל וארצות הברית בעשורים האחרונים היא הביטוי המובהק של רכיב זה, כפי שיפורט בהרחבה בהמשך.
3. **מעמד בזירה הבין-לאומית** – רכיב זה מקפל בתוכו את מידת הלגיטימציה שישראל זוכה לה במה שנוגע לעצם קיומה, למדיניותה ולהפעלת כוחה הצבאי. שינויים במעמדה הבין-לאומי של ישראל משפיעים על חופש ההחלטה והפעולה שלה בתחומים המדיני והצבאי, וכן על יכולתה לתרגם את הישגיה הצבאיים להישגים מדיניים.
4. **מעמד אזורי** – רכיב זה מקפל בתוכו שלושה סעיפים מרכזיים: א. חתירה לסיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני, המסכן את ביטחון אזרחי ישראל, גורם לקיטוב בתוך החברה הישראלית, מונע מישראל לקדם שיתופי פעולה פומביים ונורמליזציה עם מדינות ערב, ויש בו פוטנציאל להשפיע על ישראל באופן שלילי במישורים רבים, כולל לגיטימציה ומעמד בין-לאומיים, כלכלה, תרבות, מדע וטכנולוגיה; ב. ביצור הסכמי השלום בין ישראל לבין מצרים וירדן, כולל הרחבת תחומי שיתוף פעולה קיימים ומיצוי הפוטנציאל לשיתוף פעולה בתחומים נוספים; ג. חתירה לקדם יחסים וליצור שיתוף פעולה עם גורמים נוספים במרחב, כדי לבסס את מעמדה של ישראל במדינות נוספות.
5. **עומק אסטרטגי** – זהו רכיב בעל חשיבות רבה, הנובע מנחיתותה של ישראל בהיקף כוח אדם העומד לרשותה, בגודלה הפיזי ובמשאביה. עומק אסטרטגי לפיצוי על נחיתות זו נבנה באמצעות כינון מערכות יחסים עם מדינות, קבוצות וקהילות מקומיות, וכן קיום שותפויות חוצות גבולות עם גורמים מדינתיים, תת-מדינתיים ועל-מדינתיים. העם היהודי בתפוצות מהווה עומק אסטרטגי מובהק של מדינת ישראל, הן כעתודה אנושית ומשאבית והן כבסיס לתמיכה, לגיטימציה בין-לאומית ולהשפעה. מימוש יעד זה מרחיב את בסיס התמיכה והמשאבים של ישראל לקידום מעמדה ויעדיה באזור ובעולם, ומאפשר לה אורך נשימה במגוון ממדים, רכים ומוחשיים כאחד.
6. **עוצמה כלכלית, מדעית וטכנולוגית** – אלו מקנות לישראל לפחות שני רווחים/יתרונות: כלפי פנים – ביצור מעמדה כשחקן עצמאי בעל תלות נמוכה בשחקנים אחרים. הרבר נובע מכך שעוצמה כלכלית, מדעית וטכנולוגית היא בסיס מרכזי לשימור העוצמה הצבאית ופיתוחה, וכן בסיס ליכולתה של ישראל לקדם את חוסנה התפקודי; כלפי חוץ – מיצובה כשחקן חזק ואטרקטיבי בתחומי הטכנולוגיה, האנרגיה, המים, החקלאות ועוד, למי שיעמוד עימה בקשרים, יחתום עימה על הסכמי שלום, ישתף עימה פעולה ויגבה אותה בזירות הפעולה השונות.

7. **חוסן לאומי** – רכיב זה מבוסס על שני חלקים: חוסן חברתי (סולידריות חברתית ולכידות חברתית) וחוסן תפקודי (יכולת לשמור על שגרת פעילות אזרחית במצבי חירום ובמלחמה, ויכולת לחזור במהירות לשגרת פעילות לאחר אסון).

תרשים 31: רכיבי הביטחון הלאומי של ישראל

קיימים ממשקים וזיקות בין רכיבי הביטחון השונים. ככלל, הרכיבים הפנימיים והרכיבים החיצוניים (כפי שמופיע בתרשים), מקרינים הדדית אלה על אלה. שיתוף הפעולה האסטרטגי עם מעצמת-על ורכיב העומק האסטרטגי מאפשרים להרחיב ולהעצים את הרכיבים הפנימיים והחיצוניים גם יחד.

לאחר פירוט הרכיבים הקיימים בבסיס תפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל, יסקור החלק הבא של המחקר את תרומת ארצות הברית לביטחונה הלאומי של ישראל על בסיס אותם רכיבים, מלבד שני הרכיבים המעצימים: "שיתוף פעולה אסטרטגי עם מעצמת-על" ו"עומק אסטרטגי". הרכיב "שיתוף פעולה אסטרטגי עם מעצמת-על" כולל בתוכו את כלל ההיבטים שנדונים לעומק בכל אחד מרכיבי הביטחון הלאומי, בהם מדינת ישראל נתמכת על ידי ארצות הברית ומשתפת פעולה איתה, ולכן אינו ניתן לניתוח באופן נפרד. כך גם במקרה של הרכיב "עומק אסטרטגי", אשר מתייחס לפיצוי על נחיתות גודלה של ישראל באמצעות כינון של מערכות יחסים עם מדינות, קבוצות וקהילות מקומיות. למעשה, הסקירה כולה מתייחסת לנושא זה, על פי חלוקה לרכיבים השונים שפורטו לעיל. כך למשל, מימוש "העומק האסטרטגי", בהיבט של הרחבת בסיס התמיכה בישראל לקידום מעמדה ויעדיה באזור ובעולם, נדון תחת הרכיבים "מעמד אזורי" ו"מעמד בזירה הבינ-לאומית", ומימוש "העומק האסטרטגי" בהיבט של אורך נשימה בממד הצבאי-קניטי, נדון ברכיב הסוקר את תרומת ארצות הברית לעוצמה הצבאית הישראלית.